

Dominika Hołuj*

orcid.org/0000-0001-8532-4052

Spoleczna odpowiedzialność za dziedzictwo kulturowe jako potrzeba i wyzwanie nakreślone zapisami tekstów doktrynalnych dotyczących ochrony zabytków i krajobrazu kulturowego

Social Responsibility for Cultural Heritage as a Need and Challenge Outlined in Provisions of Doctrinal Texts with a Historical Monument and Cultural Landscape Protection Focus

Słowa kluczowe: ochrona zabytków, ochrona dziedzictwa kulturowego, partycypacja społeczna, ICOMOS, UNESCO, krajobraz kulturowy

Keywords: monument protection, cultural heritage protection, public participation, ICOMOS, UNESCO, cultural landscape

Wprowadzenie

Teksty doktrynalne uchwalane przez uznane gremia czy instytucje eksperckie zajmujące się zabytkami i dziedzictwem kulturowym są rodzajem formalnej deklaracji zgodnej z obowiązującym w czasie ich przyjmowania stanem wiedzy i świadomości. Stają się one reprezentacją poglądów i idei, są też formą manifestów artykułujących potrzebę zmiany. Stanowią metodę ich rozpoznania, a także utrwalania kierunków zmian oraz zakreślania nowych czy zmodyfikowanych obszarów zainteresowania interesariuszy związanych z zabytkami i dziedzictwem kulturowym. Co jest jednak szczególnie ważne w późniejszym wdrażaniu tych dokumentów, to kwestia możliwości i okoliczności faktycznej realizacji ich postanowień. Ze względu na swoją złożoność oraz szereg różnych konsekwencji praktycznych, prawnych i społecznych problematyka ich implementacji była

Introduction

Doctrinal texts resolved by recognized bodies or expert institutions with a historical monument and cultural heritage focus are something akin to formal declarations reflecting the condition of knowledge and awareness prevalent at the time of their adoption, morphing into a representation of beliefs and notions. Also a form of manifestos expressing need for change, such texts constitute a method of respective dissemination, consolidating directions for change, and charting new or modified fields of interest for heritage itself and for heritage stakeholders. Be that as it may, the issue of capacity for and circumstances of actual clause implementation is of particular significance to the subsequent enactment of the aforesaid documents. Due to their complexity and a number of varied practical, legal, and social consequences, the issue of doctrinal text implementation

* dr, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Kolegium Gospodarki i Administracji Publicznej, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Studiów Miejskich, Katedra Historii Gospodarczej i Społecznej / UNESCO Chair for Heritage and Urban Studies

* Ph.D., Krakow University of Economics, College of Public Economy and Administration, Institute of Spatial Management and Urban Studies, Department of Economic and Social History / UNESCO Chair for Heritage and Urban Studies

Cytowanie / Citation: Hołuj D. Social Responsibility for Cultural Heritage as a Need and Challenge Outlined in Provisions of Doctrinal Texts with a Historical Monument and Cultural Landscape Protection Focus. *Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation* 2025, 81:139–153

Otrzymano / Received: 29.10.2024 • **Zaakceptowano / Accepted:** 19.02.2025

doi: 10.48234/WK81PROTECTION

Praca dopuszczona do druku po recenzjach

Article accepted for publishing after reviews

i jest często podejmowana także w debacie naukowej [Billert 1975; Kobyliński 1998; Olwig 2007; Kobyliński 2009; Krasnowolski 2011; Affelt 2012; Degórski et al. 2014; Kolankiewicz 2014; Pawłowski 2014; Szmygin 2014; Pałubska 2015; Szmygin 2016; Szmygin, Skoczylas 2021; Rudnicka-Bogusz 2022; Rössler 2023; Siwek 2024]. To sprawa identyfikacji konkretnych problemów czy wyzwań, także związanych z oporem różnych grup wobec nadchodzącej lub już dokonującej się zmiany. Jest to szczególnie ważne, gdy zapisy dokumentów dotyczą relacji pomiędzy zabytkiem/dziedzictwem kulturowym a społecznością, władzą publiczną i ekspertami z zakresu ochrony zabytków czy zarządzania dziedzictwem [Sroczyńska 2021].

W ostatnim stuleciu można wskazać kilka ważnych zmian w myśleniu o pozostałościach przeszłości. Główną i najważniejszą było oczywiście przejście od kategorii zabytku do pojęcia dziedzictwa kulturowego, wraz z całą gamą konsekwencji zmian paradygmatu definiującego na nowo wielowymiarowość jego własności oraz wynikających z tego praw i obowiązków społeczności [Ashworth 1994; Blake 2000; Howard 2003; Smith 2006; Howard 2009; King 2010; Waterton, Watson 2015; Silberman 2016]. Równoległymi zmianami były te sukcesywnie dodające do obszaru oddziaływania dokumentów kolejne rodzaje dziedzictwa i jego funkcje, a także wskazujące na potrzebę uwzględniania szerszego podejścia, już nie tylko odnoszącego się do pojedynczego obiektu czy zespołu, ale uwzględniającego krajobraz kulturowy w całej jego rozciągłości i złożoności.

Biorąc pod uwagę te kwestie i problemy, w artykule przedstawiono przemyślenia dotyczące konsekwencji zmian w postrzeganiu roli społeczności jako dziedziczących. Zmiany te wpływają bowiem nie tylko na oczekiwania związane z przyjmowaniem określonych postaw społecznych, ale także generują określone konsekwencje dla władz publicznych i służb konserwatorskich. Jest to m.in. związane z potrzebą włączenia społeczności w procesy tworzenia polityki przestrzennej, a także samego gospodarowania obiektami [Pawłowska, Swaryczewska 2002; Ashworth, Graham, Tunbridge 2007; Goddard 2009; Murzyn-Kupisz 2010; Brudnicki 2014; Purchla 2014; Fuglewicz 2016; Häyrynen 2018; Góralczyk, Łuczak, Marcinek 2023].

Celem artykułu było ustalenie, czy i w jakim zakresie dostrzegana jest w dokumentach rola społeczności jako dziedziczących oraz jakie to może stwarzać trudności we wdrażaniu ich postanowień. Analiza nie miała charakteru prawnego. Dlatego też nie różnicowano dokumentów ze względu na ich status prawny (dokument powszechnie obowiązujący czy status tzw. *soft law* [Szmygin 2023]). Założono, że postanowienia każdego dokumentu przyjętego przez uznany podmiot (w tym ICOMOS, UNESCO, Radę Europy itp.) powinny być traktowane jako równie ważne, stanowić przedmiot refleksji i asumpt do zmian w działaniach względem zasobu czy punkt wyjścia do dyskusji o jego funkcjonowaniu i przyszłości. Badaniem objęto wybrane teksty doktrynalne dotyczące ochrony zabytków i dziedzictwa

has been also frequently addressed in scientific debate [Billert 1975; Kobyliński 1998; Olwig 2007; Kobyliński 2009; Krasnowolski 2011; Affelt 2012; Degórski et al. 2014; Kolankiewicz 2014; Pawłowski 2014; Szmygin 2014; Pałubska 2015; Szmygin 2016; Szmygin, Skoczylas 2021; Rudnicka-Bogusz 2022; Rössler 2023; Siwek 2024]. It is a matter of identifying specific problems or issues, also associated with the resistance of assorted groups to change, whether expected or already in progress, important especially if document entries concern links between historical monuments/cultural heritage and communities, public authorities and/or experts in historical monument protection or heritage management [Sroczyńska 2021].

Several essential adjustments in the approach to relics of the past have been identified over the last hundred years, the main and most important one unquestionably involving the historical monument category having been replaced with the concept of cultural heritage, including an entire array of consequences of change to the paradigm, redefining the multidimensionality of its ownership, and the resultant rights and responsibilities of respective communities [Ashworth 1994; Blake 2000; Howard 2003; Smith 2006; Howard 2009; King 2010; Waterton, Watson 2015; Silberman 2016]. Concurrent changes involved variations gradually expanding the document impact range to include successive categories of heritage and its functions, pointing to the need for broader approach recognition, one extending beyond a single object or ensemble into the cultural landscape in all its complexity and extensiveness.

Taking all aforesaid issues and problems into account, this paper presents musings regarding consequences of modified perception of communities as successors, since such change does more than affect expectations concerning the adoption of certain social attitudes—it generates explicit corollaries for public and conservation authorities. This involves, i.e., the need to involve communities in spatial policy development processes, and heritage site management as such [Pawłowska, Swaryczewska 2002; Ashworth, Graham, Tunbridge 2007; Goddard 2009; Murzyn-Kupisz 2010; Brudnicki 2014; Purchla 2014; Fuglewicz 2016; Häyrynen 2018; Góralczyk, Łuczak, Marcinek 2023].

The purpose of this paper is to establish whether and to what extent doctrinal documents recognize the role of communities as successors—and what kind of difficulties this may generate at the provision implementation stage. Since the analysis was not legal in nature, individual documents have not been categorized by legal status (document of general application or so-called soft law [Szmygin 2023]). It has been assumed that provisions of any document adopted by a recognized body (including ICOMOS, UNESCO, Council of Europe, etc.) shall be considered of equal importance, constituting food for thought and reflection, as well as a source of inspiration for change in terms of action taken with regard to a specific ensemble, or point of departure for discussion concerning its use and fu-

kulturowego. Odnosiły się one zarówno do zabytków/dziedzictwa kulturowego traktowanych ogólnie, jak i do określonego typu dziedzictwa, konkretnych zagrożeń dla zasobu i jego wartości czy potencjału i znaczenia ekonomicznego dziedzictwa i możliwych konsekwencji jego rabunkowego eksploatacji. Z czasem coraz częściej dotyczyły ochrony obszarowej (zwracając uwagę na otoczenie obiektów zabytkowych oraz całe cenne kulturowo i społecznie zespoły zabudowy), łącząc dziedzictwo kulturowe materialne z niematerialnym, a także kulturowe z naturalnym (ochrona zintegrowana) [Chmielewski, Myga-Piątek, Solon 2015; Solon 2015], wreszcie w centralnym punkcie umieszczały wspólnoty dziedzictwa jako kluczowe w dyskusji o wartościach i możliwościach (prze)trwania zasobu [Konwencja z Faro 2005].

Analizując teksty dokumentów, dostrzeżono przede wszystkim kluczowe czynniki, które przyczyniły się do formułowania coraz szerszych oczekiwań względem społeczności i ich organizacji w omawianym temacie. Pierwszym było wspomniane już przesunięcie dyskursu z ochrony zabytków na ochronę dziedzictwa kulturowego i zarządzanie nim, a wraz z tym zmiana podejścia do przypisywania wartości zasobowi oraz poszerzenie pojęcia dziedzictwa. Wcześniej zastrzeżona dla ekspertów, z czasem, zgodnie z teorią dziedzictwa, oddająca częściowo pole decyzji w tym przedmiocie dziedziczącym. Było to przejście od klasycznego podziału ról, w którym eksperci decydują o wartości zasobu (przy jednoczesnym postrzeganiu go jako należącego symbolicznie do społeczności), do podejścia, w którym sukcesywnie zwiększa się znaczenie aktywnej postawy społecznej dla jego zachowania. Końcowym etapem tego procesu było uznanie w *Konwencji z Faro* [2005] możliwości uczestnictwa w aktywnościach na rzecz dziedzictwa za prawo każdego człowieka. Drugi zauważony czynnik to wydarzenia historyczne i procesy społeczno-ekonomiczno-polityczne, które udowodniły konieczność ochrony zasobu dziedzictwa przed zgubnym oddziaływaniem tychże.

Szczególnie brzemienym w skutkach wydarzeniem dla dziedzictwa kulturowego okazała się II wojna światowa, w obszarze zarówno utraty dziedziczących (Holokaust, powojenne przymusowe migracje), jak i zniszczeń czy przemieszczeń samego zasobu. Ten i inne konflikty zbrojne, a także akty terrorystyczne czy akty wandalizmu stały się inspiracją do powstania wielu dokumentów doktrynalnych, sankcjonując przede wszystkim potrzebę działań ochronnych i wskazując na konieczność troski o dziedzictwo opuszczone. Z kolei w katalogu procesów społeczno-ekonomicznych niewątpliwie dramatyczny w skutkach dla dziedzictwa okazał się m.in. dynamiczny rozwój turystyki (w tym kulturowej). Przeciążenie turystyką (*overtourism*) wymusiło diametralną zmianę w myśleniu o efektywnych formach ochrony i zarządzania zasobem dziedzictwa. Stało się ono bowiem przedmiotem bezprecedensowej eksploatacji o charakterze rabunkowym, zaburzającej lub unicestwiającej walory kulturowe zasobu. Widocz-

ture. Research spanned selected doctrinal texts with a historical monument and cultural heritage protection focus. Cultural heritage and historical monuments were pondered in general terms, as well as in the context of individual heritage types, specific threats to the ensemble and/or its value or potential, economic significance of cultural heritage, and potential outcomes of its rogue use. In time, research began extending to zone-centered protection (attention paid to historical monument surroundings, and entire development ensembles of cultural and social value), linking tangible to intangible, and cultural to natural heritage (pursuant to the integrated protection principle) [Chmielewski, Myga-Piątek, Solon 2015; Solon 2015], to ultimately culminate in an apex of heritage communities as key to the debate regarding the value of and options for ensemble presence and survival [Faro Convention 2005].

Doctrinal text analyses highlighted key contributors to the process of drafting clauses encompassing the ever-increasing expectations of communities and their organizations with regard to the subject matter pondered herein: firstly, the aforementioned shift in discourse from historic monument preservation to heritage conservation and management, and resultant change in the strategy of assigning value to individual resources, and expanding the heritage notion. Previously reserved for experts, the discourse gradually began yielding some of the decision-making playing field to successors, true to the heritage theory. This marked a shift from classic role assignment, wherein experts are responsible for decision-making as to resource value (while recognizing it as symbolically owned by the community), to an approach based on a gradually growing importance of active societal attitude to heritage preservation. The Faro Convention [2005] was the final stage of the process, in that the capacity for joining heritage-centered activities has been ultimately recognized as a universal human right. Secondly, historical and socioeconomic and political events were observed as another contributing factor, pointing to the necessity of protecting the heritage resource against their pernicious outcomes.

World War II proved to be particularly cumbersome to cultural heritage, both in terms of successor loss (the Holocaust, forced post-war migrations) and the destruction or displacement of the resource itself. This and other armed conflicts—as well as acts of terrorism or vandalism—became the inspiration behind multiple doctrinal documents; while mainly sanctioning the need for protective measures, they showcased the necessity to extend protection to abandoned heritage. Unquestioningly dramatic in terms of its impact on heritage, the dynamic development of tourism (cultural tourism included) has, on the other hand, been listed in the lead in the catalog of socio-economic processes. Tourism overload (*overtourism*) has been pushing for radical change in considering effective forms of heritage resource protection and management, heritage having been exposed to unprecedented exploitation, rogue in nature and resulting in disruption or anni-

ne w szczególności w centrach miast historycznych disneylandyzacja, teatralizacja przestrzeni i utowarowienie dziedzictwa doprowadziły do wyludnienia tych obszarów, zabierając je lokalnym społecznościom. Gentryfikacja z kolei uwypukliła też niewystarczającą siłę sprawczą czy możliwości organizacyjno-techniczne władzy publicznej i służb konserwatorskich jako podmiotów predystynowanych do tego, aby kanalizować, ograniczać lub ukierunkowywać wskazane destrukcyjne procesy. Postępujące coraz szybciej zmiany w gospodarce wykształciły zbiorowość dziedzictwa o utraconym pierwotnym przeznaczeniu (np. obiekty przemysłowe), gdzie nadanie nowej funkcji stanowi bardzo często wyzwanie adaptacyjne. Do katalogu problemów należy jeszcze dodać (także narastające) wyzwania związane ze zmianami klimatycznymi.

Wobec ogromu wymienionych wyzwań, w poszukiwaniu efektywniejszych, szybszych i trwalszych metod ochronnych, ale i komodyfikacyjnych, uwagę skierowano na społeczności jako współodpowiedzialne za przetrwanie zasobu i jego wartości.

Połączone i współzależne oddziaływanie obu grup okoliczności przyczyniło się do podkreślania w zasadzie we wszystkich analizowanych dokumentach, że kwestia własności zabytków (dziedzictwa) jest złożona i nie może być rozpatrywana bez uwzględnienia społeczności jako dziedziczących. Własność tę należy postrzegać wielopoziomowo, zarówno w odniesieniu do dziedziczących lokalnie, jak i szerzej, w odniesieniu do społeczności międzynarodowej. Mamy więc do czynienia ze specyficzną formą zbiorowej odpowiedzialności (np. w *Karcie Lozańskiej* [1989/1990], określonej jako „zobowiązanie moralne wszystkich ludzi” oraz „zbiorowy obowiązek publiczny”). Dodać należy, że z upływem czasu zmieniał się w tej kwestii punkt ciężkości. Coraz więcej tekstów podkreślało, że decyzje dotyczące dziedzictwa muszą być jednak podejmowane lokalnie, natomiast społeczność międzynarodowa (reprezentowana np. przez światowe organizacje) powinna głównie stanowić ich wsparcie merytoryczne i finansowe.

Upodmiotowienie społeczności jako potrzeba i wyzwanie w świetle zapisów dokumentów doktrynalnych

W ciągu ubiegłego stulecia ukształtował się rozbudowany katalog dokumentów doktrynalnych, które przyjmowano jako odpowiedź na zachodzące zmiany czy pojawiające się wyzwania związane z ochroną dziedzictwa i zrównoważonym nim zarządzaniem. Poniżej przeanalizowano ich treści, uwzględniając zarówno okoliczności ich uchwalania, jak i wyzwania, jakie wygenerowały.

Włączenie społeczności w działania ochronne jako wyzwanie edukacyjne

W zasadzie już w najstarszym z analizowanych dokumentów [*Karta Ateńska* 1931] wybrzmiewa kwestia

hilation of cultural values of the resource. Particularly blatant in historical city centers, space Disneyfication and theatricalization and heritage commoditization have depopulated these areas, taking them away from local communities. Gentrification, on the other hand, has further highlighted insufficient agency, and poor organizational and technical capabilities of public authorities and conservation services—entities put in place to channel, restrict or redirect aforesaid destructive processes. Ever-swifter economic changes have served to develop an assemblage of heritage with lost original purpose (e.g. post-industrial buildings), assigning new functionalities thereto frequently an adaptation challenge. The catalog of issues ought to be expanded to include climate change-related challenges, on the rise as well.

Given the enormity of challenges listed and as part of a quest for more effective, swifter and more durable protective and co-modifying methods, attention has been duly shifted to communities as co-accountable for preserving the resource and its value.

The combined and interdependent impact of both sets of circumstances has become a contributing factor to virtually all of the analyzed documents emphasizing that the issue of ownership of historical monuments (heritage) is complex, and as such cannot be considered without recognizing communities—or respective successors. Aforesaid ownership ought to be perceived in multi-faceted terms, both with regard to local successors and (more broadly) the international community. In consequence, what we are dealing with herein is a specific form of collective accountability (defined, e.g., in the *Lausanne Charter* [1989/1990] as a “moral obligation upon all human beings” and “collective public responsibility”). Furthermore, the center of gravity has been shifting over time, more and more texts emphasizing that heritage-related decisions ought to be made locally, after all, the international community (represented, e.g., by global organizations) recognized as their substantive and financial backer.

Empowering communities as a need and challenge in view of doctrinal document provisions

A catalog of doctrinal documents has evolved over the past century, individual texts seen as a response to actual change or to advancing challenges associated with heritage protection and sustainable management. The content of said documents has been analyzed below, in recognition of resolution-related circumstances as well as of resultant challenges.

Including communities in preservation campaigns: an educational challenge

In principle, the oldest analyzed document [*Athens Charter* 1931] already expressed the issue of respect for heritage resource as an attitude habituated by per-

szacunku wobec zasobu jako postawy warunkowanej dostrzeganiem jego wartości i uznawaniem zabytków (potem dziedzictwa) za wspólny zasób społeczeństw. W później sporządzanych dokumentach dodatkowo zwrócono uwagę na fakt, że społeczne przypisywanie wartości dziedzictwu warunkuje nie tylko akceptację działań ochronnych służb publicznych, ale przyczynia się również do przyjmowania aktywnej postawy ochronnej przez członków społeczeństwa [m.in. *Konwencja o ochronie dóbr* 1954; *Karta Wenecka* 1964; *Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa* 1972; *Karta z Burry* 1979; *Karta Waszyngtońska* 1987; *Europejska konwencja o ochronie* 1992].

Dlatego też najstarszym wyzwaniem, jakie nakreślają analizowane dokumenty, była potrzeba wdrażania programów edukacyjnych o zabytkach i dziedzictwie. Początkowo działania te uznawano za domenę publicznych instytucji oświatowych i odnoszono się do edukacji formalnej. Z czasem rozszerzono ten pogląd na edukację pozaformalną i nieformalną oraz, obok wciąż istniejącej potrzeby kształcenia dzieci i młodzieży, zwrócono uwagę na konieczność edukowania osób dorosłych. Tym samym wpisano się w ogólne trendy zmian w systemie edukacji, który, jak wskazano w *Rekomendacji w sprawie rozwoju edukacji dorosłych* [1976], powinien przygotowywać społeczeństwa na konsekwencje coraz szybszych zmian czynników rozwojowych, wpływających na pojedynczych ludzi i społeczeństwa, a także na ich dobra wspólne. Dużo późniejszy raport *Learning: The Treasure Within* [1996] potwierdzał tę konieczność, dodatkowo podkreślając znaczenie czterech współzależnych celów edukacji ustawicznej (wychodzących poza aspekty indywidualnych korzyści uczącego się), tj.: uczenia się, aby wiedzieć; uczenia się, aby działać; uczenia się, aby żyć wspólnie; uczenia się, aby być.

Realizacja tego istotnego postulatu ciągłej edukacji (obecnego w zasadzie w każdym analizowanym dokumencie) pociąga za sobą ogrom wyzwań organizacyjnych, finansowych i społecznych. Jest to bowiem cel, którego osiągnięcia nie da się po prostu zadekretować. Wymaga on przygotowania programów edukacyjnych, istnienia podmiotów gotowych te programy realizować (poza placówkami oświatowymi) oraz najważniejszego elementu tego procesu w odniesieniu głównie do edukacji pozaformalnej i nieformalnej – chęci społeczności do udziału w procesie edukacyjnym. Co więcej, nawet spełnienie tych warunków nie jest gwarantem osiągnięcia satysfakcjonujących rezultatów, a sam z siebie proces kształcenia wymaga wieloletniego wpajania kolejnym pokoleniom wiedzy i kształtowania postaw, w tym związanych z akceptacją ograniczeń w korzystaniu z zasobu (m.in. w celu zachowania jego wartości kulturowych).

Równoległym wyzwaniem ochronnym, a tym samym edukacyjnym, jest uznanie przez społeczności wartości dziedzictwa kultur obcych. Problem ten został dostrzeżony już w *Karcie Ateńskiej* [1931]. Edukowanie w tym wypadku musi bowiem dodatkowo

przyjmować postawę uznania wartości i uznawania zabytków (later: heritage) as a common societal resource. Documents drafted over successive periods further pointed out that social attribution of value to heritage determines more than the acceptance of protection extended by public services. It is also a contributing factor to an attitude of active protection, assumed by individual society members [Hague Convention for the Protection of Cultural Property 1954; Venice Charter 1964; World Heritage Convention 1972; Burra Charter 1979; Washington Charter 1987; European Convention on the Protection of the Archaeological Heritage 1992].

The above explains why the need for implementing educational programs with a historical monument/heritage focus was the oldest challenge outlined in analyzed documents. Initially attributed to public educational institutions, these activities were set to a formal education framework context. In time, aforesaid assumptions began trickling over into non-formal and informal education; the unquestioned need for educating children and young people notwithstanding, attention was shifted to teaching adults as well—a perfect match for general trends of change to the education system, which—as highlighted in the Recommendation on the Development of Adult Education [1976]—ought to prepare societies for the consequences of the ever more rapid development factors affecting individuals, societies and their shared property. The considerably younger *Learning: The Treasure Within* report [1996] confirmed that imperative, further accentuating the significance of four interdependent goals of life-long learning (regardless of the individual benefits to the learner): learning to know; learning to do; learning to live together; learning to be.

Eluding any form of simple assignment, the target of delivering this extraordinarily important postulate of continued education (basically omnipresent across all analyzed documents) carries huge organizational, financial and social challenges. It requires the drafting of educational curricula, entities willing to deliver them (outside the formal educational facility system), and the most important process component of all, chiefly with regard to non-formal and informal education: the society's will to join the education process. Be that as it may, even if met, these conditions are no guarantee of satisfactory outcomes, the education process as such requiring many years of delivering knowledge to successive generations and molding certain attitudes—including a mindset of accepting restrictions to using the resource (i.a. with intent to preserve its cultural values).

A protective (and thus educational) measure, teaching societies to recognize the value of other cultures' heritage is a parallel challenge. The issue had already been recognized in *The Athens Charter* [1931]—in this particular case, education has to include an effort to form attitudes of acceptance and understanding, often as

obejmować kształtowanie postaw akceptacji i zrozumienia, a często wymaga też uzupełnienia o elementy edukacji historycznej o procesach, które przyczyniły się do powstania zasobu opuszczonego. Jest to dodatkowe utrudnienie w osiągnięciu zakładanych efektów edukacyjnych.

Począwszy od lat 70. XX w., jako wsparcie merytoryczne i organizacyjne w realizacji wyzwania edukacyjnego w dokumentach doktrynalnych coraz częściej wskazywane są wprost organizacje społeczne. Odbývá się to najczęściej w ramach edukacji nieformalnej i pozaformalnej, także jako edukacja praktyczna (np. w ramach programów wolontariackich). W tym miejscu należy podkreślić, że działalność organizacji pozarządowych wydaje się wyjątkowo ważna wtedy, gdy jest prowadzona w obszarach szczególnie wymagających. Przykładowo, kiedy dotyczy dziedzictwa opuszczonego i dziedzictwa trudnego (np. powojkowego, przemysłowego) [Dąbrowski 2017]. Podjęte już w praktyce przez organizacje pozarządowe aktywności i procesy wskazują, że mogą one z powodzeniem realizować ten wymiar działań edukacyjnych. To za sprawą działań społecznych w dawnych obiektach fortecznych prowadzona jest np. działalność kulturalno-edukacyjna i socjalna, a w obiektach poprzemysłowych powstają np. muzea techniki [Hołuj 2023]. Ten ostatni wymiar bezpośrednio nawiązuje do oczekiwanych kierunków działania wobec obiektów poprzemysłowych ujętych we *Wspólnych wytycznych ICOMOS-TICCIH w zakresie konserwacji obiektów, konstrukcji, obszarów i krajobrazów dziedzictwa przemysłowego* [2011]. Z kolei do przekazywania zarządzania wielkoobszarowymi zespołami zabytkowych fortyfikacji organizacjom pozarządowym zachęca *Karta ochrony fortyfikacji* [2021]. Ten obszar działań wpisuje się w katalog ról społeczności i organizacji pozarządowych w edukowaniu na rzecz osiągnięcia celów zrównoważonego rozwoju, m.in. obejmujących potrzebę wyważonej ekonomizacji dziedzictwa [Śmiechowski 2009; Macdonald, Cheong 2014; Li, Hunter 2015].

Społeczności na rzecz zachowania dziedzictwa niematerialnego i różnorodności kulturowej

Z upływem czasu w analizowanych dokumentach coraz widoczniejsza staje się potrzeba ochrony dziedzictwa niematerialnego, w szczególności tradycyjnych technik wytwarzania oraz ginących zawodów [m.in. *Konwencja o ochronie* 1985; *Karta ochrony dziedzictwa* 1999; *Zasady ochrony* 1999; *Powszechna deklaracja* 2001; *Zasady dotyczące terenów wiejskich* 2017; *Zasady utrzymywania* 2017]. Nie zawsze badane teksty wskazują bezpośrednio społeczność i jej organizacje jako odpowiedzialne za przetrwanie tej wiedzy. To jednak właśnie w tych społecznościach wiedza jest przechowywana i przekazywana z pokolenia na pokolenie. Stąd w tym wypadku działania edukacyjne lokalne, oddolne, wydają się mieć największe znaczenie (także w identyfikacji zagrożeń bezpowrotnej utraty tej wiedzy). Do-

not requiring expansion to include elements of historical education with a focus on processes contributing to abandoned resource development, an additional obstacle on the road to achieving assumed educational results.

Ever since the 1970s, non-governmental organizations have been pointed to in doctrinal documents as sources of substantive and organizational backing in the process of handling educational challenges. Non-formal and informal education, practical education included (e.g. volunteering programs), has been the implement most often applied. It ought to be emphasized at this juncture that non-governmental organizations' activities seem to be of particular significance to especially demanding areas—abandoned and/or difficult heritage, for example (e.g., post-military or post-industrial) [Dąbrowski 2017]. Processes and campaigns already shouldered by non-governmental organizations suggest that they are a successful choice as operators of this particular educational activity aspect. It is thanks to community campaigns that former fortress facilities, for example, have been turned into cultural, educational and social event venues, post-industrial facilities welcoming i.a. museums of technology [Hołuj 2023], the latter facet a direct reference to operational directions expected of post-industrial facilities as listed in the Dublin Principles [2011]. Handing the management of large-area historical fortification sites over to non-governmental organizations, on the other hand, is encouraged by ICOMOS Guidelines on Fortifications and Military Heritage [2021]. This field of activity forms part of a catalog of community and non-governmental organizations' roles in educating with sustainable development goals in mind, such as those referencing the need for well-balanced heritage commercializing [Śmiechowski 2009; Macdonald, Cheong 2014; Li, Hunter 2015].

Communities for preserving intangible heritage and cultural diversity

The need to protect intangible heritage, traditional manufacturing techniques and vanishing professions in particular, had been increasingly pronounced in the documents under analysis [Convention concerning the Protection of the World Cultural and National Heritage 1985; Charter on the Built Vernacular Heritage 1999; Principles for the Preservation of Historic Timber Structures 1999; UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity 2001; Principles concerning Rural Landscapes as Heritage 2017; Principles for the Conservation of wooden build heritage 2017]. The texts researched are not always direct in referencing/identifying communities and/or their organizations responsible for preserving such knowledge. Yet it is these communities that store said knowledge, handing it down from generation to generation, which is why local grassroots educational activities are ostensibly of greatest significance (not least in identifying threats of irreversible knowledge loss). They are also important to

datkowo mają znaczenie dla przetrwania dziedzictwa niematerialnego jako źródła różnorodności kulturowej [Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego 2003] czy dla ochrony *genius loci*. A jest to zasób szczególnie, oparty na wielu współzależnych elementach kultury niematerialnej, na wartościach, emocjach, wspomnieniach, duchowości – które najłatwiej promować wśród społeczności poprzez przedstawicieli jej samej [Deklaracja w sprawie zachowania *genius loci* 2008].

Wyzwania współpracy międzysektorowej

Z czasem coraz częściej w dokumentach widoczne jest nie tylko znaczenie bezpośrednich ingerencji ochronnych realizowanych przez społeczności w poszczególnych obiektach, ale także ich wpływ na zapisy dokumentów planistycznych. Wraz z pojawieniem się tego wątku w dokumentach doktrynalnych wskazywany jest też sposób ich procedowania uwzględniający różnych interesariuszy. Na potrzebę wybrzmienia opinii społecznych w realizowanych politykach publicznych dotyczących dziedzictwa (w tym w uchwalaniu planów i programów ochronnych) wskazują m.in.: *Zalecenia dotyczące zespołów* 1976; *Europejska konwencja krajobrazowa* 2000; *Karta Krakowska* 2000, *Konwencja z Faro* 2005. Niekiedy zwracają one dodatkowo uwagę, że dokumenty ochronne, planistyczne, powinny mieć poparcie mieszkańców [Karta Waszyngtońska 1987], uwzględniać alternatywne czy uzupełniające pomysły społeczne oraz pozwalać na wyrażanie konstruktywnej krytyki. Zidentyfikowane w procesach konsultacyjnych konflikty i problemy muszą znaleźć odzwierciedlenie w dokumentacji planistycznej [Dokument w sprawie ochrony 2011]. Strona społeczna ma ponadto prawo dostępu do dokumentów ewaluacyjnych konsultowanych programów [Wytyczne dotyczące zarządzania 2017]. Potrzebę włączania społeczności w planowanie przestrzenne i operacyjne potwierdzają też dokumenty wychodzące poza kwestie konserwatorskie. W *Nowej Karcie Ateńskiej – Karcie Miast Europejskich w XXI wieku* [2003] oraz w *European Charter on Participatory Democracy in Spatial Planning Processes* [2016] wyraźnie podkreśla się potrzebę partycypacyjności procesu planistycznego, jednak z uwzględnieniem podziału ról oraz obowiązków między uczestniczące strony. Dostrzega się też w obu dokumentach potrzebę dążenia do konsensusu wobec często rozbieżnych oczekiwań różnych stron tego procesu.

Do powyższych zadań w kolejnych dokumentach doktrynalnych dodawane były następne zalecenia. Włączane są postulaty społecznej interpretacji dziedzictwa i jego wartości czy współzarządzania (zarządzania partycypacyjnego) dziedzictwem [Karta z Burry 1979; Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej 1999; Konwencja z Faro 2005; Deklaracja z Namur 2015; Wytyczne dotyczące zarządzania 2017; Międzynarodowa Karta Turystyki Dziedzictwa Kulturowego 2022]. Pojawia się (wspominana wcześniej przy dziedzictwie trudnym

the survival of intangible heritage as a source of cultural diversity [Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage 2003], or protection of the *genius loci*. The resource in question is of particular importance, based on multiple interdependent components of intangible culture—values, emotions, memories and spiritualities best promoted in any community by its own representatives [Quebec Declaration on the Preservation of Spirit of Place 2008].

Challenges to intersectoral collaboration

The importance of direct protective interventions by communities *in situ* as well as community influence on planning document provisions has become increasingly apparent in documents over time. As the thread began appearing in doctrinal documents, strategies of proceeding with various stakeholders taken into account have been pointed to as well. The need for expressing community opinions when implementing public policies concerning heritage (adoption of conservation plans and programs included) has been recognized, i.a., in: UNESCO Recommendations concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas 1976; European Landscape Convention 2000; Charter of Cracow 2000; and Faro Convention 2005. Doctrinal texts occasionally point out that protection- and planning-centered documents should be supported by local residents [Washington Charter 1987], take alternative or supplementary community concepts into account, and allow for constructive criticism. Conflicts and issues identified in consultation processes have to be reflected in planning documentation [Valetta Principles 2011]. Community parties further have the right of access to evaluation records for all programs consulted [Community Involvement in Heritage Management 2017]. The need to include communities in spatial and operational planning has also been affirmed in documents extending beyond conservation matters. The New Charter of Athens – a Charter for European Cities in the 21st Century and European Charter on Participatory Democracy in Spatial Planning Processes [2016] explicitly accentuate the need for participation in the planning process, albeit in consideration of roles and responsibilities shared by parties to the process. Moreover, both documents point to the need for efforts to reach consensus in view of the frequently discrepant expectations of process participants.

Successive recommendations were added to aforesaid activities pursuant to subsequent doctrinal texts. Appeals for societal interpretation of heritage and its value and/or joint heritage management (participatory management) have been tabled [Burra Charter 1979; International Cultural Tourism Charter 1999; Faro Convention 2005; Namur Declaration 2015; Community Involvement in Heritage Management 2017; International Charter for Cultural Heritage Tourism 2022]. The suggestion of handing independent management of heritage facilities and spaces (as mentioned before in

i opuszczonym) sugestia oddawania w samodzielny zarząd obiektów i przestrzeni dziedzictwa społecznościom i ich organizacjom. Jako zadanie władz publicznych w takim przypadku w dokumentach doktrynalnych wskazywane jest inspirowanie do działań oddolnych, wspieranie tych działań, a także dostrzeżenie i popularyzowanie dobrych praktyk i osiągnięć społeczności oraz jej organizacji [Zalecenia dotyczące zespołów 1976; Zalecenia w sprawie 2011].

Wdrożenie współpracy międzysektorowej jest wyzwaniem wielowymiarowym, choć skądinąd można bez problemu wskazać korzyści z niej płynące. Realizowane są one wtedy, gdy sektor publiczny, służby konserwatorskie i organizacja społeczna reprezentują zbieżne cele, ale dysponują odmiennymi potencjałami [Kozak 2018]. Logika doboru partnerów opiera się na korzyściach wynikających z możliwości niwelowania braków w wewnętrznych potencjałach. Tym samym współpraca jest realizowana z korzyścią dla wszystkich stron. Zarządzanie partycypacyjne generuje jednak co najmniej kilka istotnych wyzwań dla każdej z uczestniczących stron, a przecież do potrzeby takiej współpracy odnosi się wiele analizowanych dokumentów [m.in. Konwencja o ochronie 1985; Powszechna deklaracja 2001; Konwencja w sprawie ochrony i promowania 2005; Konwencja z Faro 2005; Dokument w sprawie ochrony 2011; Zasady dotyczące terenów wiejskich 2017].

Problemy wynikają z samej natury wielosektorowości, przede wszystkim odmiennych metod działania podmiotów publicznych, prywatnych i społecznych (w tym w zakresie procedur podejmowania decyzji). Ich przełamywanie wymaga podjęcia wysiłku poznania specyfiki innych sektorów, ich potrzeb i metod działania [Craps 2021]. Rysuje się też kwestia pokonania oporu przed zmianą, jaką jest realizacja z partnerami zewnętrznymi aktywności dotąd wykonywanych samodzielnie [Jasiecki 2015]. Do sytuacji konfliktowych w działaniach międzysektorowych doprowadzają także występujące rozbieżności w ocenie wartości zasobu czy w poglądach na temat jego reprezentatywności. Rozbieżności między dostrzeganymi wartościami dziedzictwa czy poziomem jego reprezentatywności mogą różnić ekspertów od społeczności. Należy uznać, że taka sytuacja może wystąpić i wówczas pojawia się potrzeba poszukiwania rozwiązań kompromisowych. Większy i trudniejszy problem występuje jednak wtedy, gdy oczekiwania społeczne dotyczące dziedzictwa, sposobu postępowania z nim czy kierunków i intensywności jego wykorzystania pozostają w sprzeczności z wiedzą ekspertów. Rozwiązanie tych problemów wymaga na pewno realizacji opisanego powyżej postulatu edukowania ludzi chcących brać aktywny udział w zarządzaniu dziedzictwem. Wyraźnie należy podkreślać, że bycie przygotowanym do partycypacji jest obowiązkiem uczestniczącego. Partycypowanie powinno być poprzedzone nabyciem wiedzy lub też wsłuchaniem się w głos ekspertów. Jakość pracy społecznej na rzecz dziedzictwa będzie też pochodną chęci zapoznania się z rzetelnymi informa-

difficult and abandoned heritage context) to communities and their organizations has arisen. In such cases, doctrinal documents most frequently charge public authorities with the task of inspiring and backing grassroots campaigns, and appreciating and popularizing good practices and achievements of communities and community organizations [Recommendations concerning the Safeguarding and Contemporary Role of Historic Areas 1976; HUL Recommendation 2011].

While implementing intersectoral collaboration is a multifaceted challenge, identifying benefits arising therefrom is otherwise not an issue. Such benefits are delivered whenever the public sector, conservation authorities and non-governmental organizations concurrently represent confluent purposes and diverse potential capacity [Kozak 2018]. Partner selection logic is based on benefits arising from options of mitigating deficiencies through in-house potential, resulting in co-operation beneficial to all participants (win-win). That said, participatory management generates many challenges for each party to the process; yet multiple analyzed documents reference the need for such collaboration [Convention concerning the Protection of the World Cultural and National Heritage 1985; Universal Declaration on Cultural Diversity 2001; Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions 2005; Faro Convention 2005; Valetta Principles 2011; Principles concerning Rural Areas as Heritage 2017].

Related issues arise from the very nature of inter-sectorality, largely varied operating methods applied by public, private and community entities in particular (not least in terms of decision-making procedures). Overcoming aforesaid obstacles requires a major effort to comprehend the specificity of other sectors, their needs and operating methods [Craps 2021]. Overcoming resistance to change comes into play as well when facing the perspective of joining forces with partners for purposes of activities formerly handled single-handedly [Jasiecki 2015]. Intersectoral activity conflict can be bred by discrepancies in resource valuation, or beliefs as to how representative the resource actually is. Experts and communities may harbor inconsistent heritage perception opinions in terms of resource value and/or representativeness. Such circumstances have to be taken into account, alongside the resultant need for seeking compromise solutions. Be that as it may, a larger and considerably more tedious issue arises when societal expectations regarding heritage, heritage handling strategies, and directions and/or intensity of its use contradict expert knowledge. It goes without saying that overcoming such obstacles will certainly require delivering on the aforementioned postulate of educating individuals interested in actively joining the world of heritage management. It ought to be vehemently accentuated that parties to the process are responsible for assuring readiness for participation. Participation ought to be preceded by acquiring knowledge or listening to experts. Additionally, the quality of community work in support of heritage

cjami, m.in. gromadzonymi przez służby publiczne (np. urzędy konserwatorskie). Jak napisano powyżej, wiele dokumentów wskazuje jako warunek wzmocnienia reprezentatywności właśnie włączenie społeczności do procesu wyboru [Dokument symposium 1991; Dokument z Nara 1994]. Jednocześnie jednak należy dostrzec problem różnicowania się opinii dotyczących reprezentatywności w obrębie samej społeczności. Ta wielość poglądów może także generować konflikty zarówno w społeczności, jak i pomiędzy nią a służbami publicznymi.

Ważną kwestią, coraz mocniej podkreślaną w kolejnych dokumentach doktrynalnych, jest znaczenie współpracy o stałym, długofalowym charakterze. Tymczasem często wśród jej faktycznych form (szczególnie w Polsce) wymienia się jako dominujące jednak te ograniczone czasowo, w tym wykonywanie konkretnych zadań czy zleceń (np. konsultacje merytoryczne, ekspertyzy) [Meisel-Dobrzański 2014; Adamiak, Charycka 2015; Kosińska 2020].

Rola społeczności w budowaniu rezyliencji dziedzictwa

Inspiracją do przyjęcia wielu dokumentów doktrynalnych była problematyka dziedzictwa zagrożonego. W szczególności warto tu wskazać dokument powstały w reakcji na straty spowodowane II wojną światową, a mianowicie *Konwencję o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego* [1954]. Następnie tworzono dokumenty odnoszące się do innych destrukcyjnych w skutkach procesów społeczno-gospodarczych oraz zagrożeń naturalnych, konstytuujących kolejne pola wyzwań związanych z zachowaniem czy odtworzeniem zasobu, wykształceniem jego rezyliencji [np.: *Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej* 1999; *Europejska konwencja krajobrazowa* 2000; *Powszechna deklaracja* 2001; *Dokument w sprawie ochrony* 2011; *Zalecenia w sprawie* 2011; *Międzynarodowa Karta Dziedzictwa Kulturowego* 2022]. Rezyliencja może obejmować działania zarówno osłabiające przyszłe kryzysy (np. opracowanie procedur ewakuacji zasobu, edukowanie społeczności o działaniach szkodliwych dla dziedzictwa), jak i przygotowujące na aktywności pokryzysowe, pozwalające na prowadzenie rekonstrukcji (np. na podstawie wcześniej zgromadzonej dokumentacji). Do działań mitygujących i adaptacyjnych należą m.in. gromadzenie danych, informacji i dokumentacji (także w ramach crowdsourcingu), a następnie tworzenie archiwów (w tym archiwów historii mówionej) [*Wspólne wytyczne* 2011; *Dokument o zabytkowych miejskich parkach publicznych* 2017; *Zasady dotyczące terenów wiejskich* 2017; *Zasady utrzymywania* 2017]. Często czynności budujące rezyliencję dotyczą dziedzictwa ważnego głównie dla lokalnej społeczności. Wtedy szczególnie działania społeczne są dobrym uzupełnieniem równoległych prac służb publicznych, które z racji ograniczonych zasobów nie mogą bezpośrednio i odpowiednio szybko zajmować się całym zasobem

will be a derivative of a will to glean reliable information, such as data collected by public services (e.g., conservation authorities). As aforesaid, multiple records consider making communities part of the selection process a condition for reinforcing representativeness [Document of the Cracow Symposium on the Cultural Heritage of the CSCE Participating States 1991; Nara Document on Authenticity 1994]. The issue of diverse opinions concerning a particular asset's representativeness within a single community ought to be accounted for as well, since varied beliefs may spark conflict within the community itself—and between the community and public authorities.

While permanent, long-term cooperation is a matter of major importance, ever more forcefully emphasized in successive doctrinal documents, time-restricted activities tend to actually prevail (in Poland in particular), most frequently involving specific tasks or orders (such as social consultations or expert opinions) [Meisel-Dobrzański 2014; Adamiak, Charycka 2015; Kosińska 2020].

Role of the community in developing heritage resilience

Endangered heritage issues have inspired the process of adopting multiple doctrinal texts, the document generated in response to losses due to the Second World War—The Hague Convention on the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict [1954]—deserving a special mention. Documents referencing other destructive socio-economic processes and natural hazards as further sources of challenge to the preservation or restoration of the heritage resource and developing its resilience were drafted in rapid succession [International Cultural Tourism Charter 1999; European Landscape Convention 2000; UNESCO Universal Declaration on Cultural Diversity 2001; Valetta Principles 2011; HUL Recommendation 2011; International Charter for Cultural Heritage Tourism 2022]. Resilience may span activities designed to mitigate future crises (e.g., drafting resource evacuation procedures, educating communities in the field of activities harmful to the heritage), and preparing them for post-crisis campaigns allowing restoration (e.g., on basis of previously collected documentation). Mitigation and adaptation activities can include, i.a., efforts to collect data, information and documentation (crowdsourcing outreach included) followed by archive development (spoken history archives, among others) [Joint ICOMOS-TICCIH Principles for the Conservation (...) 2011; ICOMOS-IFLA Document on Historic Urban Parks 2017; Principles concerning Rural Areas as Heritage 2017; Principles for the Conservation of Wooden Built Heritage 2017]. Campaigns to develop resilience frequently focus on heritage important to local communities. This is a particularly manifest example of community work becoming an excellent supplement for action taken in parallel by public authorities, their limited resources precluding direct or sufficiently swift re-

dziedzictwa. W praktyce można wskazać przykłady, w których organizacje społeczne nie tylko gromadzą dokumentację o zasobie, ale także ją udostępniają (również służbom publicznym) oraz korzystają z niej, realizując zlecenia publiczne (np. opinie konserwatorskie). Tym samym społeczność i jej organizacje to rezerwuariusz wiedzy służący zarówno dziedzictwu, jak i podmiotom eksperckim czy władzy publicznej.

Budowanie rezyliencji dziedzictwa oznacza także aktywności związane ze zrównoważoną adaptacją obiektów opuszczonych do współczesnych funkcji [m.in. *Karta ochrony fortyfikacji* 2021; *Międzynarodowa Karta Turystyki Dziedzictwa Kulturowego* 2022]. Społeczności i ich organizacje z czasem coraz częściej są postrzegane jako podmioty bezpośrednio realizujące lub wspierające te procesy. Co istotne, dotyczy to zarówno dziedzictwa opuszczonego, jak i zbyt intensywnie (w tym rabunkowo) wykorzystywanego, np. na terenach historycznych centrów dotkniętych zjawiskiem overtourismu. Kluczowe jest także dla zachowania założeń zieleni (np. zagrożonych w obliczu poszukiwania przestrzeni do realizacji nowych inwestycji). Dostrzegając potencjał społeczności w tych działaniach, w dokumentach doktrynalnych sugeruje się wspieranie ludzi i organizacji pozarządowych, które prowadzą działania ochronne, restaurację i modernizację obiektów (m.in. wsparcie finansowe, merytoryczne) [*Deklaracja Amsterdamska* 1975; *Konwencja o ochronie* 1985; *Dokument w sprawie ochrony* 2011; *Deklaracja z Namur* 2015; *Karta ochrony fortyfikacji* 2021]. Ważne jest także wspieranie podmiotów włączających się w tworzenie autentycznych, lokalnych produktów i usług dziedzictwa. W dokumentach doktrynalnych podkreśla się, że dopuszczane (a nawet w określonych okolicznościach pożądane) jest jego utowarowienie. Powinno się ono jednak odbywać bez szkody dla wartości kulturowych zasobu oraz zapewniać sprawiedliwe korzyści gospodarcze, społeczne i kulturalne lokalnej społeczności [*Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej* 1999; *Europejska konwencja krajobrazowa* 2000; *Deklaracja w sprawie konserwacji* 2005; *Konwencja z Faro* 2005; *Karta ochrony szlaków kulturowych* 2008; *Zalecenia w sprawie* 2011; *Międzynarodowa Karta Turystyki Dziedzictwa Kulturowego* 2022].

Z jednej strony praktyka potwierdza, że działania społeczne na rzecz rezyliencji mogą być z sukcesem realizowane [Jigyasu 2013; Santangelo et al. 2022; Hołuj 2024a]. Z drugiej jednak niekiedy pojawiają się problemy wynikające z sytuacji, w których lokalne wspólnoty dopuszczają bardziej intensywne wykorzystanie zasobu, np. w celach ekonomicznych, niż jest to długookresowo racjonalne w szerszym kontekście jego przetrwania, autentyczności, zachowania różnorodności kulturowej. Należy więc dostrzec trudność poszukiwania kompromisu w prowadzonych międzysektorowych dyskusjach nie tylko na płaszczyźnie trzech sektorów: publicznego, prywatnego i społecznego, ale także zróżnicowanych (często wykluczających się) podejść w obrębie każdego z nich. Same

sponses to entire heritage resource-related needs. There are abundant case studies of non-governmental organizations collecting records regarding a specific resource, making them available to assorted recipients (public agencies included), and duly using them when processing public purchase orders (such as conservation authority-issued opinions). Communities and community organizations are thus an unquestioned treasure trove of knowledge valuable to the heritage resource itself, to expert entities, and to public authorities.

Moreover, developing heritage resilience translates into activities associated with sustainable adaptive reuse with contemporary uses [ICOMOS Guidelines on Fortifications and Military Heritage 2021; International Charter for Cultural Heritage Tourism 2022]. Communities and local organizations are increasingly often perceived as entities directly delivering or supporting these processes. Importantly, the above applies to abandoned heritage as well as to resources used too intensely (under so-called rogue management policies), e.g., in overtourism-affected historical city centers. In addition, heritage resilience is of key importance to preserving green areas (including those under threat from real estate developers seeking new development sites). In an awareness of societal potential associated with such activities across the board, doctrinal documents include proposed backing for individuals and non-governmental organizations engaging in protective activities as well as restoring and modernizing specific facilities (i.e., funding and substantive support) [Declaration of Amsterdam 1975; Convention concerning the Protection of the World Cultural and National Heritage 1985; Valetta Principles 2011; Namur Declaration 2015; ICOMOS Guidelines on Fortifications and Military Heritage 2021]. Supporting entities joining efforts to develop genuine local heritage products and services is important as well. Doctrinal texts emphasize that heritage commoditization is not only allowable—under certain circumstances, it is desirable. Yet it should never affect the resource's cultural values, while ascertaining fair economic, societal and cultural benefits to local communities [International Cultural Tourism Charter 1999; European Landscape Convention 2000; Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions 2005; Faro Convention 2005; ICOMOS Charter on Cultural Routes 2008; HUL Recommendation 2011; International Charter for Cultural Heritage Tourism 2022].

On the one hand, it has been proven that societal campaigns for resilience can be success stories [Jigyasu 2013; Santangelo et al. 2022; Hołuj 2024]. On the other, specific issues can occasionally be sparked by local communities allowing more intense resource use (e.g. for economic reasons) than reasonably desirable long-term in the more general context of heritage survival, authenticity, or cultural diversity preservation. Difficulties in seeking compromise in intersectoral debates should thus be identified and comprehended as extending beyond obvious sectors (public, private, societal) into more

społeczności nie zawsze są spójne w oczekiwaniach. Z jednej strony reprezentują postawy ochronne zasobu, dostrzegając zagrożenia spowodowane globalizacją, komercjalizacją czy gentryfikacją, z drugiej jednak identyfikowane są przypadki podejmowania aktywności społecznych, które (niekiedy nieświadomie) działają na szkodę dziedzictwa. Do tego obszaru problemów zapewne należy zaliczyć także występującą miejscowo niedostatecznie rozwiniętą potrzebą aktywnego udziału we współzarządzaniu zasobem. Ta obserwacja z kolei ponownie wskazuje na potrzebę ciągłego edukowania o dziedzictwie i dla dziedzictwa [Hołuj 2019].

Podsumowanie

Współczesna doktryna konserwatorska, w połączeniu z dorobkiem licznych dziedzin nauki odnoszących się zgodnie ze swoją specyfiką do dziedzictwa kulturowego, wskazuje jako właściwy kierunek zmiany rosnące upodmiotowienie społeczności (zwłaszcza lokalnych) w procesach ochronnych i zarządczych związanych z dziedzictwem [*Participatory Governance* 2018; Jędras et al. 2021]. Praktyka wdrażania postanowień analizowanych dokumentów ilustruje przykłady potwierdzające słuszność kierunku zmiany, ale też niejako dla przeciwwagi uwidacznia wiele problemów, których rozwiązanie nie jest ani szybkie, ani łatwe. Tym samym to, co się stało w ostatnim stuleciu nowym paradygmatem zarządzania, przynosi jednocześnie, obok nowych możliwości, szereg problemów operacjonalizacji postulatów zawartych w dokumentach doktrynalnych, w tym obejmujących kwestię dzielenia odpowiedzialności pomiędzy uczestników procesu [Olivier 2017; Colomer 2021] czy samego statusu prawnego postanowień tych dokumentów wobec lokalnego systemu prawnego [Forrest 2010; Chechi 2013; Kowalski 2015]. Zmiana pozwoliła dostrzec potencjał społeczności jako wartościowych współpracowników, ale uwidoczniła też chociażby problemy różnego postrzegania walorów dziedzictwa i wizji dotyczących możliwych działań z jego wykorzystaniem [Hołuj 2024b]. Wreszcie niekiedy oczekiwania dokumentów doktrynalnych zderzyły się z faktycznym brakiem społecznego zainteresowania (np. określonym typem dziedzictwa) czy z niechęcią do bycia edukowanym w kwestiach jego ochrony i współzarządzania [Kobyliński 2019].

W ocenie przyjętego „paradygmatu uczestnictwa” warto więc zastanowić się nad jego słusznością, identyfikując efektywne ścieżki działania i sposoby włączania społeczności. Pamiętać należy jednak, że wśród warunków powodzenia są często takie, które zależą w jakimś stopniu od specyfiki lokalnej, w tym historii miejsca [Siemiński, Tarchalska 2020; Sokka et al. 2021], oraz od tego, czy partycypują organizacje społeczne eksperckie czy raczej zrzeszające po prostu przedstawicieli określonej kultury lub obszaru. Każdy proces partycypacyjny jest tym samym w pewnym

diverse (and occasionally conflicting) approaches within each and every one of the three. Communities themselves are not always coherent when it comes to expectations. On the one hand, aware of threats brought by globalization, commercialization and gentrification, they tend to be protective of their resource; on the other, cases of community activities harmful to local heritage (however unintentional) have been identified. This particular problem area should in all probability include the local insufficiently developed need for active participation in joint resource management, which observation points to a demand for continuous education in and in support of heritage [Hołuj 2019].

Conclusions

Combined with accomplishments of multiple fields of science addressing cultural heritage in ways determined by their individual specificity, the contemporary heritage conservation doctrine points to the growing empowerment of communities (local communities in particular) as the correct direction of change in heritage-related protection and management processes [*Participatory Governance* 2018; Jędras et al. 2021]. The practice of implementing provisions listed in analyzed documents, while illustrating case studies confirming such direction as appropriate in the change process, has been showcasing multiple issues as if in counterbalance, the respective solutions neither swift nor simple. As a result, the new management paradigm developed over the past century has bred new opportunities as well as a number of problems associated with the operational side of postulates enshrined in doctrinal documents, including ones extending to matters of responsibility shared by parties to the process [Olivier 2017; Colomer 2021], or the legal status of provisions laid out in said documents against the backdrop of domestic law [Forrest 2010; Chechi 2013; Kowalski 2015]. While highlighting the potential of communities as valuable collaborators, change has brought to light issues of diverse beliefs regarding the value of local heritage, and resultant visions of its potential use in local campaigns [Hołuj 2024b]. Last but not least, expectations listed in doctrinal texts have come up against an actual lack of societal interest (in a specific type of heritage, for example), or reluctance to be educated in heritage protection and/or shared management [Kobyliński 2019].

Whenever attempting to assess the adopted “participation paradigm,” it would thus be worthwhile to ponder its adequacy, while identifying effective paths of taking action and/or ways of bringing local communities on board. That said, one should also bear in mind that conditions for success include factors to some extent dependent on local specificity, history of the given location included [Siemiński, Tarchalska 2020; Sokka et al. 2021], and on whether participants include expert community organizations—or individual representatives of a certain culture or area. Every participation

sensie odrębną historią i niepowodzenie jednej z nich nie oznacza braku celowości próbowania w innych okolicznościach. Partycypacyjne zarządzanie dziedzictwem nie jest zadaniem niewykonalnym, ale jest trudne – czyli innymi słowy nie jest utopią, a jedynie (albo może po prostu) wyzwaniem dla każdej z uczestniczących w nim stron¹.

process thus becomes a separate story, as it were—the failure of one does not necessarily render attempts at taking action under other circumstances unjustified. Participation-centered heritage management, while difficult, is not impossible; in other words, it is not utopian—it is just or (simply put) no more than a challenge for each and every party to the process.¹

¹ Publikacja została dofinansowana ze środków subwencji przyznanej Uniwersytetowi Ekonomicznemu w Krakowie – Projekt nr 049/GGH/2022/POT.

Bibliografia / References

Teksty źródłowe / Source texts

Action for a Changing Society: Framework Convention on the Value of Cultural Heritage for Society, Council of Europe Directorate of Democratic Governance, Managing Diversity Division, [no date].

Deklaracja Amsterdamska, Komitet Ministrów Rady Europejskiej, Kongres w sprawie Europejskiego Dziedzictwa Architektonicznego, Amsterdam 1975.

Deklaracja w sprawie konserwacji otoczenia budowli, miejsc i obszarów stanowiących dziedzictwo, ICOMOS, Xi'an 2005.

Deklaracja w sprawie zachowania genius loci (ducha miejsca), ICOMOS, Quebec 2008.

Deklaracja z Namur, Spotkanie ministrów państw-stron Europejskiej Konwencji Kulturalnej, Namur 2015.

Dokument o zabytkowych miejskich parkach publicznych, ICOMOS, New Delhi 2017.

Dokument sympozjum na temat dziedzictwa kulturalnego państw uczestniczących w Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie, Kraków 1991.

Dokument w sprawie ochrony i zagospodarowania miast historycznych i dzielnic zabytkowych, ICOMOS CIVVIH, Paryż 2011.

Dokument z Nara o autentyczności, Konferencja na temat autentyczności, ICOMOS, Nara 1994.

European Charter on Participatory Democracy in Spatial Planning Processes, European Council of Spatial Planners, Dublin 2016.

Europejska konwencja krajobrazowa, Rada Europy, Florencja 2000.

Europejska konwencja o ochronie dziedzictwa archeologicznego, Rada Europy, La Valetta 1992.

Karta Ateńska. Postanowienia Konferencji Konserwatorów w Atenach, Ateny 1931.

Karta Krakowska. Prynccypia konserwacji i restauracji dziedzictwa architektoniczno-urbanistycznego, Międzynarodowa Konferencja Konserwatorska „Kraków 2000”, 1997–2000, Kraków 2000.

Karta ochrony dziedzictwa architektury wernakularnej, ICOMOS, Meksyk 1999.

Karta ochrony fortyfikacji, PKN ICOMOS, 2021.

Karta ochrony i zarządzania dziedzictwem archeologicznym – Karta Lozańska, ICAHM, Sztokholm 1989, ICOMOS, Lozanna 1990.

Karta ochrony szlaków kulturowych, ICOMOS, Quebec 2008.

Karta w sprawie miejsc o znaczeniu kulturowym – Karta z Burry, Australijski Komitet Narodowy ICOMOS, Burra 1979.

Konwencja o ochronie dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, Akt końcowy Konferencji Międzyrządowej w sprawie ochrony dóbr kulturalnych w razie konfliktu zbrojnego, UNESCO, Haga 1954.

Konwencja o ochronie dziedzictwa architektonicznego Europy, Rada Europy, Granada 1985.

Konwencja w sprawie ochrony i promowania różnorodności form wyrazu kulturowego, UNESCO, Paryż 2005.

Konwencja w sprawie ochrony niematerialnego dziedzictwa kulturowego, UNESCO, Paryż 2003.

Konwencja w sprawie ochrony światowego dziedzictwa kulturalnego i naturalnego, UNESCO, Paryż 1972.

Learning: The Treasure Within, UNESCO, oprac. pod przewodnictwem Jaquesa Delorsa, UNESCO Publishing, Paryż 1996.

Międzynarodowa Karta Konserwacji i Restauracji Zabytków i Miejsc Zabytkowych – Karta Wenecka, II Międzynarodowy Kongres Architektów i Techników Zabytków, Wenecja 1964.

Międzynarodowa Karta Ochrony Miast Historycznych – Karta Waszyngtońska, ICOMOS, Waszyngton 1987.

Międzynarodowa Karta Turystyki Dziedzictwa Kulturowego, ICOMOS, Bangkok 2022.

Międzynarodowa Karta Turystyki Kulturowej, ICOMOS, Meksyk 1999.

Nowa Karta Ateńska – Karta Miast Europejskich w XXI wieku, Europejska Rada Urbanistów, Lizbona 2003.

Powszechna deklaracja o różnorodności kulturowej, UNESCO, Paryż 2001.

Ramowa konwencja dotycząca wartości dziedzictwa kulturowego dla społeczeństwa – Konwencja z Faro, Rada Europy, Faro 2005.

Rekomendacja w sprawie rozwoju edukacji dorosłych, UNESCO, Nairobi 1976.

- Wspólne wytyczne ICOMOS-TICCIH w zakresie konserwacji obiektów, konstrukcji, obszarów i krajobrazów dziedzictwa przemysłowego*, ICOMOS, Paryż 2011.
- Wytyczne dotyczące zarządzania publicznymi stanowiskami archeologicznymi*, ICOMOS, New Delhi 2017.
- Zalecenia dotyczące zespołów zabytkowych i tradycyjnych oraz ich roli w życiu współczesnym*, UNESCO, Warszawa–Nairobi 1976.
- Zalecenia w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego*, UNESCO, Paryż 2011.
- Zasady dotyczące terenów wiejskich jako dziedzictwa*, ICOMOS, New Delhi 2017.
- Zasady ochrony historycznych budynków drewnianych*, ICOMOS, Meksyk 1999.
- Zasady utrzymywania dziedzictwa budownictwa drewnianego*, ICOMOS, New Delhi 2017.
- Opracowania / Secondary sources**
- Adamiak Piotr, Beata Charycka, *Działania organizacji pozarządowych oraz samorządów w obszarze dziedzictwa kulturowego. Współpraca, potrzeby, zaangażowanie wolontariuszy. Raport z badania*, Warszawa 2015.
- Affelt Waldemar J., *Wartościowanie dziedzictwa techniki. Rozpoznawanie, interpretacja, zachowanie*, [w:] *Wartościowanie w ochronie i konserwacji zabytków*, red. Bogusław Szmygin, Warszawa–Lublin 2012.
- Ashworth Gregory, *From History to Heritage – From Heritage to Identity*, [w:] *Building a New Heritage: Tourism Culture and Identity in the New Europe*, red. Gregory J. Ashworth, Peter Larkham, London 1994.
- Ashworth Gregory, Graham Brian, Tunbridge John E., *Pluralising Pasts Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*, London 2007.
- Billert Andrzej, *Uwagi o podstawach teoretycznych ochrony zabytków*, „Ochrona Zabytków” 1975, nr 28/3–4.
- Blake Janet, *On Defining the Cultural Heritage*, “The International and Comparative Law Quarterly” 2000, nr 49/1.
- Brudnicki Jacek, *Prawna opieka nad zabytkami – wybrane aspekty*, „Ochrona Zabytków” 2014, nr 2.
- Chechi Alessandro, *Plurality and Coordination of Dispute Settlement Methods in the Field of Cultural Heritage*, [w:] *Enforcing International Cultural Heritage Law*, red. Francesco Francioni, James Gordley, Oxford 2013.
- Chmielewski Tadeusz J., Myga-Piątek Urszula, Solon Jerzy, *Typologia aktualnych krajobrazów Polski*, „Przełęcz Geograficzny” 2015, nr 87/3.
- Colomer Laia, *Exploring Participatory Heritage Governance after the EU Faro Convention*, “Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development” 2021, nr 13/4, <https://doi.org/10.1108/JCHMSD-03-2021-0041>.
- Craps Marc, *Collaborative Governance for our Heritage: Opportunities and Challenges*, [w:] *The Future of the Past: Paths towards Participatory Governance for Cultural Heritage*, red. Gabriela García, Aziliz Vandesande, Fausto Cardoso, Koen Van Balen, London 2021.
- Dąbrowski Jacek, *Dziedzictwo przemysłu – dziedzictwo niechciane – dziedzictwo nieznanne*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2017, nr 3.
- Degórski Marek, Ostaszewska Katarzyna, Richling Andrzej, Solon Jerzy, *Współczesne kierunki badań krajobrazowych w kontekście wdrażania Europejskiej Konwencji Krajobrazowej*, „Przełęcz Geograficzny” 2014, nr 86/3.
- Forrest Craig, *International Law and the Protection of Cultural Heritage*, London–New York 2010.
- Fuglewicz Stefan, *System służb ochrony zabytków w Polsce a społeczna partycypacja w ochronie zabytków*, „Ochrona Dziedzictwa Kulturowego” 2016, nr 1 (tom: *Założenia systemu służb konserwatorskich w Polsce*, red. Bogusław Szmygin).
- Goddard Sharon, *Heritage Partnerships – Promoting Public Involvement and Understanding*, [w:] *Heritage and Beyond*, Council of Europe, Strasbourg 2009.
- Góralczyk Katarzyna, Łuczak Marek, Marcinek Roman, *Budowanie społeczeństwa zaangażowanego*, [w:] *20 lat ustawy o ochronie zabytków i opiece nad zabytkami*, red. Jadwiga Marcinek, Warszawa 2023.
- Häyrynen Maunu, *Cultural Heritage and Participatory Governance*, [w:] *Heritage is Ours. Citizens Participating in Decision Making*, red. Anna-Maija Halme, Tapani Mustonen, Jussi-Pekka Taavitsainen, Suzie Thomas, Astrid Weij, Helsinki 2018.
- Hołuj Dominika, *Dziedzictwo kulturowe a idea uczenia się przez całe życie. Wybrane doświadczenia krajów europejskich*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie” 2019, nr 2 (980).
- Hołuj Dominika, *Organizacje pozarządowe na rzecz budowania rezyliencji miejskich przestrzeni dziedzictwa*, „Perspektywy Kultury” 2024a, t. 1 (44).
- Hołuj Dominika, *Przestrzenie dziedzictwa jako przedmiot zainteresowania organizacji pożytku publicznego*, „Prace i Studia Geograficzne” 2023, nr 68/1.
- Hołuj Dominika, *The Impact of NGOs on Heritage Objects and Spaces*, “Protection of Cultural Heritage” 2024b, nr 19.
- Howard Peter, *Heritage: Management, Interpretation, Identity*, Continuum, London–New York 2003.
- Howard Peter, *Historic Landscapes and the Recent Past: Whose History?*, [w:] *Valuing Historic Environments*, red. Lianne Gibson, John Pendlebury, Farnham–Burlington 2009.
- Jasiecki Krzysztof, *Problemy partycypacji społecznej w Polsce i ich wpływ na politykę publiczną*, „Studia z Polityki Publicznej” 2015, nr 3/7.
- Jędras Hanna, Paulina Legutko-Kobus, Zbigniew Przygodzki, Aleksandra Chabiera, *Zintegrowane zarządzanie dziedzictwem kulturowym w rozwoju lokalnym*, Warszawa 2021.
- Jigyasu Rohit, *Heritage and Resilience: Issues and Opportunities for Reducing Disaster Risks*, 4th Session of the Global Platform for Disaster Risk Reduction, Geneva 2013.
- King Tomas F., *Who Makes It Heritage?*, “Heritage Management” 2008, nr 1/1 (Spring).

- Kobyliński Zbigniew, *Konserwacja zapobiegawcza dziedzictwa archeologicznego. Wprowadzenie do problematyki*, „Ochrona Zabytków” 2009, nr 62/3 (246).
- Kobyliński Zbigniew, *Międzynarodowe zasady ochrony i konserwacji dziedzictwa archeologicznego*, Warszawa 1998.
- Kobyliński Zbigniew, *To (nie) jest moje dziedzictwo. Dziedzictwo kulturowe jako źródło akceptacji odmienności czy źródło wrogości międzygrupowej?*, „Archaeologica Hereditas. Prace Instytutu Archeologii Uniwersytetu Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie” 2019, nr 16.
- Kolankiewicz Leszek, *Istota dziedzictwa niematerialnego w rozumieniu Konwencji UNESCO z 2003 roku*, [w:] *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe*, red. Andrzej Rottermund, Warszawa 2014.
- Kowalski Wojciech, *Wartość jako kryterium kwalifikacyjne zabytku w prawie wewnętrznym i międzynarodowym*, [w:] *Systemy wartościowania dziedzictwa. Stan badań i problemy*, red. Bogusław Szmygin, Lublin–Warszawa 2015.
- Kozak Anna, *Współpraca jednostki samorządu terytorialnego z interesariuszami w zakresie polityki kulturalnej*, „Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach” 2018, nr 376.
- Krasnowolski Bogusław, *Doktryny konserwatorskie a doświadczenia Społecznego Komitetu Odnowy Zabytków Krakowa*, [w:] *Doktryny i realizacje konserwatorskie w świetle doświadczeń krakowskich ostatnich 30 lat*, red. Bogusław Krasnowolski, Kraków 2011.
- Macdonald Susan, Cheong Caroline, *The Role of Public-Private Partnerships and the Third Sector in Conserving Heritage Buildings, Sites and Historic Urban Areas*, Los Angeles 2014.
- Meisel-Dobrzański Jan, *Współpraca NGO z sektorem publicznym – sposób na wzmocnienie demokracji i wzrost jakości polityk publicznych w Polsce*, „Zarządzanie Publiczne” 2014, nr 1 (25).
- Murzyn-Kupisz Monika, *Podmioty na rynku dziedzictwa kulturowego*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2010, nr 3 (41).
- Olivier Adrian, *Communities of Interest: Challenging Approaches*, „Journal of Community Archaeology & Heritage” 2017, nr 4/1.
- Olwig Kenneth R., *The Practice of Landscape ‘Conventions’ and the Just Landscape: The Case of the European Landscape Convention*, „Landscape Research” 2007, nr 32/5.
- Pałubka Katarzyna, *Possibilities of Value Assessment and Identification of Cultural Landscape in Poland*, [w:] *Heritage Value Assessment Systems: The Problems and the Current State of Research*, red. Bogusław Szmygin, Lublin–Warszawa 2015.
- Participatory Governance of Cultural Heritage. Report*, Publications Office of the European Union, Luxembourg 2018.
- Pawłowska Krystyna, Swaryczewska Magdalena, *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*, Kraków 2002.
- Pawłowski Krzysztof, *Od rekomendacji warszawskiej do programu Pro-Revita*, [w:] *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe*, red. Andrzej Rottermund, Warszawa 2014.
- Purchla Jacek, *Dziedzictwo kulturowe a kapitał społeczny*, [w:] *Dlaczego i jak w nowoczesny sposób chronić dziedzictwo kulturowe*, red. Andrzej Rottermund, Warszawa 2014.
- Rössler Mechtild, *World Heritage at 50: Policy and Practice – Key Achievements and Major Challenges*, „Protection of Cultural Heritage” 2023, nr 17.
- Rudnicka-Bogusz Marta, *Kilka uwag nad przemianami podejścia do autentyzmu materii budowli w kontekście odbioru społecznego w XXI wieku*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2022, nr 71.
- Santangelo Angela, Eleonora Melandri, Giulia Marzani, Simona Tondelli, Andrea Ugolini, *Enhancing Resilience of Cultural Heritage in Historical Areas: A Collection of Good Practices*, „Sustainability” 2022, nr 14 (9), <https://doi.org/10.3390/su14095171>.
- Silberman Neil A., *Heritage Places: Evolving Conceptions and Changing Forms*, [w:] *A Companion to Heritage Studies*, red. William Logan, Máiréad Nic Craith, Ullrich Kockel, Chichester 2016.
- Smith Laurajane, *Uses of Heritage*, London–New York 2006.
- Smith Laurajane, Campbell Gary, *The Elephant in the Room: Heritage, Affect, and Emotion*, [w:] *A Companion to Heritage Studies*, red. William Logan, Mairead N. Craith, Ullrich Kockel, Malden 2015.
- Siemiński Waldemar, Tarchalska Ewa, *O poszerzenie podejścia do partycypacji społecznej w kształtowaniu przestrzeni*, „Urban Development Issues” 2020, nr 66.
- Siwiek Andrzej, *Karta Wenecka i jej rola w kształtowaniu pojęć w systemie ochrony zabytków*, „Protection of Cultural Heritage” 2024, nr 21.
- Sokka Sakarias, Badia Francesco, Kangas Anita, Donato Fabio, *Problematic Issues in Constructing the Common Space of “Knowledge Societies”: Resources of International Cooperation in the Field of Culture*, „European Journal of Cultural Management and Policy” 2021, nr 11 (1).
- Solon Jerzy, *Krajobraz jako przestrzeń integrująca różne podejścia do ochrony dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego oraz kształtowania warunków życia społeczeństwa*, [w:] *Krajobraz kulturowo-przyrodniczy z perspektywy społecznej*, red. Sławomir Ratajski, Marek Ziółkowski, Warszawa 2015.
- Sroczyńska Jolanta, *Wartość społeczna zabytków architektury w świetle wybranych dokumentów UNESCO, ICOMOS, Rady Europy, kształtujących teorię ochrony dziedzictwa kulturowego*, „Wiadomości Konserwatorskie – Journal of Heritage Conservation” 2021, nr 65.
- Szmygin Bogusław, *Międzynarodowe teksty doktrynalne ochrony i konserwacji zabytków*, Lublin–Warszawa 2023.
- Szmygin Bogusław, *Problemy ochrony zabytków – obecny stan oraz zalecenie UNESCO w sprawie historycznego krajobrazu miejskiego*, [w:] *Dlaczego i jak w nowoczesny*

- sposób chronić dziedzictwo kulturowe, red. Andrzej Rotermund, Warszawa 2014.
- Szmygin Bogusław, *Światowe Dziedzictwo Kultury UNESCO – charakterystyka, metodologia, zarządzanie*, Warszawa–Lublin 2016.
- Szmygin Bogusław, Skoczylas Olga, *Factors Shaping the Venice Charter and Its Usefulness – on the Example of Heritage Protection in Poland*, „Teki Komisji Architektury, Urbanistyki i Studiów Krajobrazowych Oddział Polskiej Akademii Nauk w Lublinie” 2021, nr 3.
- Śmiechowksi Dariusz, *Edukacja kulturalna na rzecz zrównoważonego rozwoju*, [w:] *Kultura a zrównoważony rozwój. Środowisko, ład przestrzenny, dziedzictwo w świetle dokumentów UNESCO i innych organizacji międzynarodowych*, red. Ryszard Janikowski, Kazimierz Krzysztofek, Warszawa 2009.
- Waterton Emma, Watson Steve, *Heritage as a Focus of Research: Past, Present and New Directions*, [w:] *The Palgrave Handbook of Contemporary Heritage*, red. Emma Waterton, Steve Watson, London–New York 2015.
- Yulong Li, Caroline Hunter, *Community Involvement for Sustainable Heritage Tourism: A Conceptual Model*, “Journal of Cultural Heritage, Management and Sustainable Development” 2015, nr 5/3.

Streszczenie

W ostatnim stuleciu dokonała się wielokierunkowa zmiana zarówno w sposobie postrzegania pozostałości przeszłości, jak i w podziale ról, jakie względem zabytków czy dziedzictwa mają do odegrania jednostki i podmioty reprezentujące sektory społeczny, gospodarczy i publiczny. Jej ucieleśnieniem są zapisy dokumentów kolejno przyjmowanych przez najważniejsze podmioty zajmujące się ochroną zabytków i krajobrazu kulturowego (takie jak ICOMOS, UNESCO czy Rada Europy). Co istotne, zmieniające się okoliczności ochrony i zarządzania dziedzictwem nie tylko przyczyniły się do uwolnienia społecznego potencjału w realizacji tych aktywności, ale też uruchomiły wiele procesów trudnych i konfliktowych, stanowiących wyzwania dla każdej z partycypujących stron. W niniejszym tekście zostały one zaprezentowane w ujęciu problemowym, każdorazowo w odniesieniu do zasad i celów określonych w analizowanych dokumentach doktrynalnych.

Abstract

The last century has brought multifaceted change both to how relics of the past are perceived, and to the assignment of roles assumed by individuals and entities representing the community, business and public sector when confronted with historical monuments/heritage. Said change has been embodied in provisions of documents adopted in rapid succession by key bodies focusing on historical monument and cultural landscape protection (ICOMOS, UNESCO, the Council of Europe). Importantly, the dynamically changing circumstances of heritage protection and management have gone beyond contributing to the release of community potential in delivering said activities; they have also launched multiple tedious and conflict-breeding processes, a challenge for each and every participant. This paper showcases all these challenges in issue-centered layout, respectively with regard to individual principles and goals listed in doctrinal documents researched.